

grupları vardır. Nogaylar'ın kendilerine has önemli bir edebî birikimleri olduğu bilinmektedir. Nogay lehçesi Kıpçak grubuna girer, Kazak ve Karakalpak lehçeleriyle bu grubun Nogay-Kıpçak bölümünü oluşturur.

BİBLİYOGRAFYA :

I. Novoselskiy, *Borba Moskovskogo Gosudars-tva s Tatarami v Pervoy Polovine XVII v*, Moskova 1948; Gacieve, *Materialnaya Kultura Nogay-sev v XIX- Naçale XX v*, Moskova 1976; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976, s. 41 vd.; Charles Andrew Riess, *The History of the Kalmyk Khanat to 1724* (doktora tezi, 1983), Indiana University, tür.yer.; A. B. Koçekaev, *Nogayskie Otnoşeniya v. XV-XVIII v.v*, Almaata 1988; K. Ke-reytov – Sıkaliyev v.dğr., *Nogaytsi*, Çerkessk 1988; Mehmet Alpargu, "Dünden Bugüne Kafkasya'da Nogaylar", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, İstanbul 1996, s. 193-207; a.mlf., "Nogayların Tarihine ve Bugünkü Problemlerine Genel Bir Bakış", *Askerî Tarih Bülteni*, XVII/33, Ankara 1992, s. 11-16; a.mlf., "XVI. Yüzyılın Ortasında Nogay Türkleri ve Ordalan", *Emel*, sy. 215, Ankara 1996, s. 28-43; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876*, Ankara 1997, tür.yer.; Sami Nogay, *Nogay Türkleri*, Ankara 1997; A. A. Yalbulganov, *Oçerki Voennoy İstoriı Nogaytsev*, Moskova 1998; Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, İstanbul 2000; Abuseytova, *İstoriya Kazakhstana Tsen-tral'noy Azii*, Almatı 2001, tür.yer.; V. V. Trepav-lov, *The Formation and Early History of the Man-gıt Yurt*, Bloomington-Indiana 2001, tür.yer.; Kemal Özden, "Dağıstan'da Milli Hareketler", *Türk-ler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XX, 552; *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Nogay Edebiyatı*, Ankara 2002, tür.yer.; M. Kemal Özergin, "Nogaylar", *Millî Eğitim ve Kültür*, VII/31, Ankara 1985, s. 64-80; B. G. Williams, "Hijra and Forced Migration from Nineteenth-Century Russia to the Ottoman Empire", *Cahiers du Monde Russe*, XLI/1, Paris 2000, s. 79-108; I. Vászary, "Noghay", *Et* (İng.), VIII, 85-86.

MEHMET ALPARGU

NOKTAVİYYE

(النقطوية)

Hurûfliğin Mahmûd-ı Pesihânî'ye
(ö. 831/1428)
nisbet edilen kolu.

Mahmûd-ı Pesihânî, Gılân'a bağlı Fûmen yakınlarındaki Pesihan köyünde doğdu. Hurûfliğin kurucusu Fazlullah-ı Hurûfî'nin müridi olan Pesihânî kibirli tavırlarından dolayı tarikattan uzaklaştırılmış, bu sebeple fırka mensupları arasında "Mahmûd-ı merdûd, Mahmûd-ı matrûd" lakaplarıyla anılmıştır. Pesihânî 800'de (1397) kendisini mehdî ve yeni ilâhî tecellilerin taşıyıcısı ilân etti. *Cevâzü's-sâ'irîn* adlı kitabını bitirdiği 818 (1415) yılına kadar Es-

terâbâd'da kaldı ve muhtemelen kendisini Aras nehrine atarak intihar etti. Ancak Noktavîler bunun iftira olduğuna inanırlar. Pesihânî görüşlerini yaymak için on altı eser kaleme almıştır.

Noktaviyye ismi kaynağını anâsır-ı erbadan toprağın (diğer üç unsur hava, su, ateş) her şeyin aslı ve başlangıç noktası olduğu görüşünden almaktadır. Adın bir diğer dayanağı fırka metinlerinde iki, üç veya dört noktanın çeşitli şekillerde gizli kısaltmalar biçiminde kullanılmasıdır. Noktaviyye doktrinlerini içeren metinler anlaşılması oldukça zor bir üslûpla telif edilmiş ve Hurûfî eserlerindeki gibi kısaltmalara yer verilmiştir. Mahmûd-ı Pesihânî'ye göre beden cüzleri ölümden sonra dağılmayıp tek bir kütle halinde toprağa karışır; toprağa karışan kütle bitki veya cansız madde şeklinde ortaya çıkar. Bunlar hayvan veya insan tarafından tüketilerek var oluşunu sürdürür ve tekrar varlık kazanır. Bir önceki beden sahibinin kazandığı bilgi ve değerler yeni bedende varlığa devam eder. Varlık seviyelerinin birinden diğerine yükselen veya inen bir varlık önceki formunun izlerini beraberinde getirir; bu durum ancak bâtnî bir idrâkle anlaşılabilir. Bu süreç "İhsâ" (sayım) adıyla bilinmektedir, dolayısıyla Noktaviliğin bir diğer adı da İhsâ-ıyye'dir.

Tenâsühe benzer düşüncelere sahip olan Mahmûd-ı Pesihânî kendisinin daha yüksek bir mertebede, "Rabbini seni makâm-ı mahmûda yükseltecektir" âyetine (el-İsrâ 17/79) dayanarak Hz. Peygamber'le, "Ben ve Ali tek bir bedeniz" hadisine işaretler Hz. Ali ile aynileştirdiğini iddia etmiş, aynı şekilde Hz. Mûsâ'nın Hz. Hüseyin, Firavun'un da Yezîd'le aynileştirdiğini ileri sürmüştür. Hiç evlenmeyen ve mensuplarına da evlenmemelerini tavsiye eden Pesihânî'ye göre bekârlık on dokuz rakamının karşılığı olan vâhid derecesine ulaşmaktır; bu derece kişiye ulûhiyyet mertebelerinden feyiz alma imkânı sağlar. Bu mertebeye eren kimse "el-mürekkebül-mübîn" olarak isimlendirilir. Bu sebeple Noktavîler itikadlarını "İlâ ilâhe ille'l-mürekkebül-mübîn" şeklinde tanımlamışlardır.

Noktaviliğin diğer temel ilkesi İsmâîlîliğin etkisiyle oluşan dâirivî zaman tasavvurudur. Noktavî zaman anlayışına göre dünyadaki bütün hayat 64.000 yıldan ibaret olup her biri 16.000 yıllık dört döneme (zuhûr, butûn, sır ve alâniyye) ve her dönem 8000 yıllık iki devreye ayrılmıştır. Birinci devre Arap devresidir (devre-i isti'râb). Bu devrede insanlığın hidayeti mükemmel bir Arap resulün (mürsel-i mü-

kemmel-i Arab) sorumluluğuna verilmiştir. İkinci devre Fars devresi (devre-i isti'câm) olup mükemmel bir Fars açıklayıcısının (mübeyyin-i mükemmel-i acem) tasarrufu altındadır. Bu devrenin başlangıcı Mahmûd-ı Pesihânî'nin ortaya çıkışına delâlet eder. Bu Farslılık hamâseti, Gılân ve Mâzenderân şehirlerinin Fars devresinde Mekte ve Medine'ye üstün olduğu iddiasını da beraberinde getirmiştir.

Şah İsmâil zamanında etkili olmaya başlayan Noktaviyye hareketi, geç dönem Alâmut Nizârî İsmâîlîliği'nin merkezi Kâşân şehri yakınlarındaki Encüdân'da nüfuz alanı buldu. Şah İsmâil, Muhammed Şâhî-Nizârî silsilesinde yer alan otuz birinci imam Şah Tâhir'e Noktavîler'i ve diğer dinî fırkaları Encüdân'da etrafına toplamasından dolayı kuzgunluğu bildiren bir ferman yolladı. Noktavî-İsmâîlî birlikteliğinin bir diğer örneğini Encüdân'da Kâsım-Şâhî Nizârî kolunun otuz altıncı imâmı Murâd Mirzâ sergiledi. Noktavîlik'le İsmâîlîlik arasında inançlara sahip Nişâburlu Vukûî ve devrinde Kâsım-Şâhî Nizârî imamlarından ikisine övgüler düzen ve muhtemelen gizli bir İsmâîlî olan Ebû'l-Kâsım Muhammed Kûhpâye-i Amrî-i Şîrâzî, Noktavîlik'le İsmâîlîliği birleştiren şairlerdir.

Amrî-i Şîrâzî, Şah I. Tahmasb zamanında Haremeyn evkafının yöneticiliğine, sır ilimlerinde meşhur olan kardeşi Mevlânâ Ebû Tûrâb saray hattatlığına getirildi. 972'de (1564-65) her iki kardeş zındıklıkla suçlanarak gözlerine mil çekildi. Noktavîler, Şah Tahmasb'ın saltanatının son yılı olan 984'e (1576) kadar Kâşân'da varlıklarını sürdürdüler. Bu tarihlerde Noktavîlik Sâve, Nâin, İsfahan ve Kazvin'de yayılışını sürdürdü. Kazvin, Derviş Hüsrev'in faaliyetleri sonucu Noktaviliğin en önemli merkezi haline geldi. Derviş Hüsrev, Kâşân'a gidip Noktavî ilkelerini öğrendikten sonra Kazvin'e dönerek inşa ettiği camide faaliyet göstermeye başladı. Ulemâ tarafından kınanınca Şah Tahmasb tarafından sorguya çekildi, kaçamak cevaplarla kurtulmayı başardığıysa da faaliyet için camiye yaklaşmaması emredildi. Derviş Hüsrev, Şah Tahmasb'ın ölümünün ardından aralarında Efdal Dû-târî ve Mîr Bigâmî gibi mûsikişinasların da bulunduğu Noktavîler'in idamına rağmen II. İsmâil ile Muhammed Hudâbende dönemlerinde ve Şah I. Abbas'ın ilk zamanlarında herhangi bir baskıya uğramadan faaliyetlerini sürdürmeyi başardı.

Şah I. Abbas, Derviş Hüsrev ile dostane ilişkiler içerisine girdikten sonra Noktavîliğe meylett; kendisine Derviş Tûrâb ve

Derviş Kernâl İkîdî adlı Noktavî önderleri tarafından "emin" pâyesi verildi. Safevî tarihçilerine göre Şah Abbas'ın Noktavîliğe meyletmesi onları kontrol altında tutmak amacıyla yöneliktir. Noktavîler, Şah Tahmasb'ı mehdî ilân etmeye teşebbüs ettiriler ve onun kimliğiyle zaman teorileri arasında ilişki kurdular. Bu durum, Şah Abbas'ın Safevî Devleti'nin yeni ideolojik ilkelere belirlerken fırkanın doktrinlerini kullanmayı düşünmesine sebep oldu. Ancak Şah Abbas'la Derviş Hüsrev arasındaki iyi ilişkiler Luristan'da çıkan Noktavî isyanları yüzünden bozuldu. İsyanları bastırmak için sefere çıkan hükümdar, fırka liderlerinden tahttan inmesi konusunda kendisine gönderilen uyarılar üzerine kumandanlarından Mâlik Ali'ye Kazvin'deki Noktavîler'i tutuklamasını emretti. Derviş Hüsrev ve Derviş Kûçik'in de aralarında bulunduğu bütün Kazvin Noktavîleri tutuklanarak işyanların önü alındı. Ulemâ tarafından sorgulanan Derviş Hüsrev üç gün boyunca halkın gözü önünde işkenceye uğradı ve idamından sonra cesedi bir hafta boyunca darağacında teşhir edildi.

Bu olayların ardından gökte beliren bir kuyruklu yıldız saray müneccimi Celâled-dîn-i Yezdî, Şah Abbas'ın 1002 yılının Zilkade ayının 7'siyle 10'u arasında (25-28 Temmuz 1594) ölüm tehlikesiyle karşılaşacağı şeklinde yorumladı ve bu üç gün müddetince tahta bir başkasının vekâlet etmesini önerdi. Bunun üzerine Şah Abbas, Derviş Yûsufî Tarkîş-dûz adındaki Noktavî bir esire kuyruklu yıldızın neye işaret olduğunu sordu, yakında bir Noktavî'nin idareyi ele geçireceği cevabını aldı. Yapılan müzakerelerden sonra Derviş Yûsufî'nin taht için en uygun kişi olduğu kararına varıldı, Derviş Yûsufî üç günlük sultanlığının ardından tahttan indirilerek darağacına gönderildi. Kâşân'da şair Mîr Seyyid Ahmed-i Kâşî'nin evrakları arasında Noktavî ileri gelenlerinin ve mensuplarının adlarını bildiren bir listenin bulunması Şah Abbas'a Noktavîler'in kökünü kazıma imkânını sağladı. Şah Abbas devrinde idam edilen son Noktavî bir müneccim olan Molla Ayâz'dır (ö. 1020/1611).

Noktavîler, I. Şah Abbas'ı kendilerinden biri olarak görmüş ve olgunlaşmama alâmeti şeklinde değerlendirdikleri kendilerine yönelik düşmanlığına inanmamışlarsa da baskıların sürmesi üzerine Hindistan'a iltica etmek zorunda kalmışlardır. Mültecililer arasında Vukûî-i Nişâbü'rî, Hayâtî-i Kâşânî, Ali Ekber Teşbîhî-i Kâşânî, Molla Sûfî Mâzenderânî (Âmûlî), Hakîm İbâdullâh-ı Kâşânî ve Abdülganî-i Yezdî gibi

bi şairler yer almaktadır. Noktavîler, Hindistan'da Ekber Şah'ın hoşgörüsüyle karşılaştılar ve ona destek oldular. Noktavî müntesibi Mîr Şerîf Âmûlî "dîn-i ilâhî" kültünü ayrıntılarıyla temellendiren kişidir. Ekber Şah'ın baş sırdaşı Ebû'l-Fazl Allâmî'nin Noktavîliğe meyilli olduğu kaydedilmektedir. Cihangir de Noktavîler'e müsahahalı davrandı, ancak Noktavîlik Hindistan'da varlığını uzun süre devam ettiremedi.

Noktavîlik, İran'da Şah Safî devrinde kısa süre de olsa yeniden bir canlılık kazandı. Bu dönemde Kazvin'de Derviş Rızâ adında bir Noktavî mehdî olduğunu iddia etti; vekili büyük bir taraftar kitlesini etrafında topladı. İsyan hareketi kanlı şekilde bastırıldı ve Derviş Rızâ'nın başı kesildi (1041/1631). Bu olay Noktavîliğin sonunu getirdi. Yaklaşık otuz yıl sonra Raphaël du Mans, İsfahan'da kendilerine Mahmûdîler denilen pejmürde kılıklı dervişler gördüğünü (*Estat de la Perse en 1660*, s. 87-88), ancak baskı altında olduklarını aktarmaktadır.

Safevîliğin sonraki dönemlerinde de Noktavîyye'nin izleri görülmektedir. Bâbîliğin kurucusu Mirza Ali Muhammed Bâb, Mâkû'daki hapsi esnasında Noktavî görüşleriyle tanışmış, *Beyân*'ına doğrudan bu doktrinleri dahil etmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Ni'metullahiyye tarikatına mensup sûfî Zeynelâbidîn-i Şîrvânî kendilerini sûfî kılığında gizleyen Noktavîler'le karşılaştığını söylemektedir. Çağdaş müelliflerden Nûreddîn Müderrisî Çehârdihî, Bihbehân'da kendini Noktavî olarak tanıtan Baba Muhammed adında münzevi biriyile tanıştığını ifade etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkâdir Bedâûnî, *Müntehabü't-tevârîh* (nşr. Mevlevî Ahmed Ali - W. N. Lees), Calcutta 1864-69, II, 286-288; III, 204-206, 378-379; İskender Bey Münşî, *Târîh*, I, 473-477; a.mlf., *History of Shâh 'Abbâs The Great* (trc. R. M. Savory), Boulder 1978, II, 646-650; Zeynelâbidîn-i Şîrvânî, *Bus-tânü's-siyâha*, Tahrân, ts. (Kitâbhâne-i Senâî), s. 181-182; Hidâyet, *Ravzatü's-şafâ*, VIII, 273-278; Mübed Keyhüsrev-i İsfendiâr, *Debistân-i Mezâhib* (nşr. Rahîm Rızâzâde-i Melik), Tahrân 1362 hş., I, 273-278; II, 231-236; Raphaël du Mans, *Estat de la Perse en 1660* (ed. Ch. Schefer), Paris 1890, s. 87-88; Muhammed Yûsuf, *Zeyl-i Târîh-i 'Âlemârâ-yı 'Abbâsî* (nşr. Süheylî Hânsârî), Tahrân 1317 hş., s. 83-85, 240; Sâdik Kiyâ, *Noktavîyân yâ Pasîhânîyân*, Tahrân 1320 hş., s. 73-132; Nasrullâh-i Felsefî, *Zindegânî-yi Şâh 'Abbâs-i Evvel*, Tahrân 1334 hş./1955, II, 338-344; III, 40-51; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâ'îk*, III, 136; Z. Kulizâde, *Khurufizm i ego predstaviteli v Azerbaydzhanе*, Bakû 1970, s. 249-255; Mahmûd b. Hidâyetullah Afûştâ Natanzî, *Nukâvetü'l-lâşâr fi zikri'l-aşyâr* (nşr. İhsan İsrâkî), Tahrân 1350 hş., s. 507-528; S. A. A. Rizvî, *Religious and Intel-*

lectual History of the Muslims in Akbar's Reign, New Delhi 1975, s. 431; Nûreddîn Müderrisî Çehârdihî, *Seyrî der Taşavvuf der Şerh-i Hâl-i Meşâyih ve Akâtâb*, Tahrân 1361 hş./1982, s. 312-329; Abdülhüseyn Zerrînkûb, *Dûnbâle-i Cüstücû der Taşavvuf-i İran*, Tahrân 1363 hş., s. 237-239; Meryem Mîr Ahmedi, *Dîn ve Mezheb der 'Aşr-ı Şafevî*, Tahrân 1363 hş., s. 93-99; Said Amir Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam*, Chicago 1984, s. 198-199; B. S. Amoretti, "Religion in the Timurid and Safavid Periods", *CHIr.*, VI, 644-646; M. İbrâhim Bâstânî-yi Pârîzî, *Siyâset ve İktisâd der 'Aşr-ı Şafevî*, Tahrân 1367 hş./1988, s. 31, 46, 54-56; Farhad Daftary, *The Ismâ'îlis: Their History and Doctrines*, Cambridge 1990, s. 455-456; Abbas Amanat, "The Nuqtavi Movement of Mahmud Pisikhanî and his Persian Cycle of Mystical Materialist Thought", *Mediaeval Isma'ili History and Thought* (ed. Farhad Daftary), Cambridge-New York 1996, s. 281-297; K. Babayan, *Mystics, Monarchs and Messiahs: Cultural Landscapes of Early Modern Iran*, Cambridge 2002, s. 57-117; Menûçehr Mînovî, "Saltanat-ı Yûsufî-yi Terkiş-dûz", *Yagmâ*, II, Tahrân 1328 hş., s. 310-314; K. K. Kutsiya, "Iz istorii sotsial'nykh dvizhenii v gorodakh sefevidskogo gosudarstva: dvizhenie nukhtaviev", *NAA*, II (1966), s. 69-75; Aziz Ahmad, "Safavid Poets and India", *Iran*, XIV, London 1976, s. 131; Ali Rızâ Zekâvetî Karâgözlü, "Negâh-i Tâze'î be Menâbî-i Noktavîyye", *Tahkîkât-ı İslâmî*, II/2 (1366 hş./1988), s. 31-39; Hamid Algar, "Nuqtaviyya", *ELP* (Ing.), VIII, 114-117.

HAMİD ALGAR

NOTA

Özel yazılı işaretlerle
müziğin yansımaya verilen ad.

Latince olan nota kelimesi sözlükte "yazı, yazılı işaret", müzik sanatında ise "sesin grafiksel (görsel) temsili, müzik yazısı" anlamına gelmektedir. İngilizce ve Fransızca'da "nota yazısı" mânasında kullanılan notation kelimesinin Türkçe çevirisinde "yazının yazısı" veya "müzik yazısının yazısı" gibi bir anlamın ortaya çıktığı görülmektedir. Müzik sanatında nota kelimesi ve nota anlayışı XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlılar'da ve diğer kültürlerde yaygınlaşmaya başlamıştır. Daha önceki dönemlerde uluslararası nitelikte bir nota yazısı henüz bilinmiyor, onun yerine her kültürün icat ettiği çeşitli semboller, grafikler, işaretler, çizgiler, harfler, imler kullanılıyordu. Aynı durum, yani geleneksel nota görüntüsünden farklı olan yazı yöntemleri XX. yüzyıldan itibaren çağdaş müziğin yazı sisteminde de görülmektedir. Bu sebeple "nota yazısı" yerine "müzik yazısı" ifadesinin kullanılması daha uygun sayılır.

Müzik diğer sanat dallarından farklı olarak işitsel, zaman içinde ilerleyen, müzikal seslerle düşünceleri aktaran ve duygu-